

Dr Boris BEGOVIĆ*

Straumann, Tobias. 2019. *1931: Debt, Crisis, and the Rise of Hitler*. Oxford: Oxford University Press, 240.

Već sam naslov Štraumanove knjige jasno svedoči o tome šta je njena osnovna teza. Da Nemačka nije bilo toliko zadužena, ne bi se ni dogodila privredna kriza, pa onda ne bi usledio ni Hitlerov (*Adolf Hitler*) uspon na vlast. I sve ono što je sledilo posle tog uspona.

Ta teza se u knjizi obrađuje na različite načine, posmatra se i razmatra, više prepričava doduše, iz nekoliko različitih uglova. Jedino što autor nije uspeo, a nije se naročito ni trudio, da dokaže postojanje uzročno-posledične veze iskazane već u samom naslovu. Gotovo kao da je to belodana istina koju uopšte i ne treba dokazivati. To je, za autora, jednostavno tako i ono što se isključivo dâ učiniti jeste da se dodatno opišu i razjasne pojedine celine iz naslova. Na primer, nemački dug.

Kako je taj dug nastao? Ko je za njega odgovoran? Prema onome što piše u knjizi, svi osim Nemaca. Reparacije se opisuju kao *Diktat*, a netačno se navodi da je londonska odluka Reparacione komisije iz 1921. godine, u skladu sa odredbama Versajskog mirovnog ugovora, koji je Nemačka potpisala, bila ultimatum. Uz to, autor pogrešno navodi i znatno precenjuje efektivni iznos reparacija koje je Nemačka bila dužna da plati. Za nemačko prekomerno zaduživanje u inostranstvu autor okrivljuje Dozov (*Chales Dawes*) plan, koji je omogućio monetarnu stabilizaciju Nemačke, umanjene njenih godišnjih obaveza na osnovu reparacija i, što je najvažnije, omogućio joj pristup međunarodnim finansijskim tržištima. A Jangov (*Owen Young*) plan, kojim su nemačke obaveze na osnovu reparacija pomerene u budućnost, kako bi se odgodile, zaključno sa 1988. godinom, i time umanjio teret tadašnje generacije, okrivljen je za nevolje Nemačke u vreme Velike depresije. Huverov

* Redovni profesor, Pravnog fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija, *begovic@ius.bg.ac.rs*.

(*Herber Hoover*) moratorijum, kojim su na godinu dana suspendovane sve nemačke obaveze na osnovu reparacija, autor okrivljuje za to što je bio samo moratorijum, a ne potpuno otpisivanje svih nemačkih obaveza na osnovu reparacija. Dakle, za sve su krive pobjedničke sile iz Velikog rata. Ukratko, njihovo činjenje je izazvalo krah nemačke privrede, a time i Hitlerov uspon na vlast.

Da li je nemački dug, sve da je nastao na način na koji to opisuje autor, neizbežno doveo do te krize? I šta se uopšte podrazumeva pod krizom? Prirodno bi bilo da se pod krizom podrazumeva duboka recesija – depresija – u koju je ušla nemačka privreda sa drastičnim obaranjem nivoa privredne aktivnosti i velikim rastom nezaposlenosti. Međutim, o tome nema mnogo reči u knjizi. Nasuprot tome, puna pažnja posvećena je teškoćama u pogledu spoljne likvidnosti zemlje, opadanju nivoa zlatnih rezervi i, naročito, problemima solventnosti i likvidnosti nemačkog bankarskog sektora 1931. godine, što se završilo stečajem jedne poslovne banke, a država je na sebe preuzela sve njene obaveze prema deponentima i poveriocima. Dakle, kriza u Nemačkoj, prema mišljenju autora knjige, jeste kriza njenog bankarskog sektora. Nešto potpuno novo i zanimljivo: dakle, Hitler je došao na vlast zbog propasti jedne poslovne banke i to pošto su svi njeni deponenti potpuno zbrinuti.

A kako je to nemački dug izazvao krizu? Onu pravu – recesiju koja je prerasla u depresiju. U knjizi nema tog objašnjenja. Jedino se tvrdi da nemačka vlada, upravo zbog velikog spoljnog duga, o kome u knjizi nema nikakvih podataka, još manje poređenja sa drugim zemljama, nije imala izbora. Radila je, prema mišljenju autora, jedino što je mogla da uradi, a to je da je na svaki novi pad obima proizvodnje reagovala umanjnjem fiskalnih rashoda i povećavanjem fiskalnih prihoda, kako bi održala fiskalnu ravnotežu, odnosno umanjila deficit. Opet nema nikakve nemačke odgovornosti – nisu imali izbora.

Problem sa takvim rezonovanjem leži u tome što je, makar u retrospektivi, potpuno jasno da je tadašnja nemačka vlada vodila pogrešnu makroekonomsku politiku, budući da je umanjnje fiskalnih rashoda i uvećanje poreza umanjivalo raspoloživi dohodak stanovništva, pa je stoga obaralo domaću agregatnu tražnju. A to je dodatno umanjivalo nivo proizvodnje, što se odražavalo na dalji pad fiskalnih prihoda i potrebu za dalje umanjnje fiskalnih rashoda. Sve to otvaralo je sledeći ciklus začaranog kruga (*circulus vitiosus*) – pad fiskalnih rashoda umanjuje agregatnu tražnju, a to umanjuje obim proizvodnje. A šta je bila alternativa? Ne treba biti kejnshijanac da se zaključi da je alternativa takvoj ekonomskoj politici bila uvećanje agregatne tražnje. Na planu izvozne tražnje, a ona je uvek bila odlučujuća za nemačku izvozno orijentisanu privredu, to se moglo postići devalvacijom tadašnje nemačke valute – rajhsmarke. To bi nemački izvoz učinilo cenovno

konkurentnijim, što bi izazvalo povećanje obima proizvodnje na osnovu narasle izvozne tražnje. Argumenti u prilog takvog koraka dobijaju na uverljivosti time što su druge zemlje, poput Velike Britanije, devalvirale svoju valutu i uvećale cenovnu konkurentnost, a veliko tržište SAD bilo je dodatno zaštićeno visokim carinskim stopama, uvedenim u junu 1930. godine Smut-Holijevim zakonom (*Smooth-Hawley Act*). Štaviše, u svetlu devalvacije nacionalnih valuta drugih zemalja, nemačko nečinjenje na tom planu značilo je efektivnu revaluaciju – gubljene cenovne konkurentnosti izvoza i produblјivanje recesije. Dakle, nije baš da nije bilo izbora, nego je tadašnja nemačka vlada pri tom izboru donela pogrešnu odluku. A indikativno je da se na spisku literature u prikazanoj knjizi ne nalazi referenca (Tooze, 2006) u kojoj je sve to detaljno i veoma uverljivo objašnjeno.

Načelno posmatrano, druga mogućnost kojom je raspolagala nemačka vlada, koja nije isključivala devaluaciju, bila je stvaranje fiskalnog deficita i njegovo finansiranje emitovanjem domaćih obveznica – efektivno zajam za preporod Nemačke. Time se ne bi uvećao nemački spoljni suvereni dug već bi se samo stvorio unutrašnji. No, pitanje je kakav bi bio odziv stanovništva na emitovanje takvih obveznica. Naime, nemačke vlasti su, ni deset godina pre te krize, izazvale jednu od najvećih inflacija u istoriji čovečanstva, kojom su bila gotovo potpuno obezvređena potraživanja stanovništva na osnovu ranijeg zaduživanja. Ukoliko bi odziv stanovništva bio slab, a u literaturi nema potvrde da je bilo ko u nemačkoj vladi, verovatno zbog procene takvog odziva, razmišljao o takvom potezu, to je samo potvrda da svojim potezima vlasti jedne zemlje stvaraju očekivanja stanovništva. A ta očekivanja traju duže nego korist vlasti od određenog poteza. Ako raspisivanje zajma za preporod Nemačke nije bila dostupna opcija, to je bila posledica monetarne politike pređašnje nemačke vlasti i ranije svesne državne odluke da se jednostavno anuliraju legitimna, na ugovoru zasnovana potraživanja stanovništva.¹

Nezavisno od sudbine takvog hipotetičkog zajma, fascinantno je da autor u knjizi nudi obilje materijala kojim iznosi dokaze kojima delotvorno potkopava svoju osnovnu tezu. Što se samog nemačkog spoljnog suverenog duga tiče, autor jasno ističe da dug na osnovu reparacija nije bio osnovni politički problem već je to bila „nepravda“ Versajskog mirovnog ugovora, bar je tako smatrala domaća javnost. Ono što je politički ujedinilo Nemačku u periodu posle Velikog rata bilo je opšte odbijanje Versajskog mirovnog ugovora i svih njegovih odredaba. Pri tome, najveću težinu u tom odbijanju

¹ Samo veoma mali deo (2,46%) tih potraživanja ipak je sačuvan (De Broeck, James 2019, 211–212), i to *ex post*, interventnim zakonom iz 1925. godine, kojim su potraživanja prema državi nastala pre 1. jula 1920. godine konvertovana po kursu 40:1.

imali su gubitak teritorije na istoku i nemogućnost samoopredeljenja za Nemce van teritorije Nemačke, okupacija Rajnske oblasti i Sara, kao i pitanje ratne krivice, dok su dug na osnovu reparacija i njegovo potpuno poništavanje smatrani samo pitanjem povezanim sa tom krivicom. U tome su svi bili jedinstveni – i nemački komunisti, ipak su oni bili nemački, i nacionalsocijalisti – oni su po definiciji bili nemački. To je bila politička atmosfera u posleratnoj Nemačkoj, zemlji koja samoj sebi nije priznala da je izgubila rat već je, prema rasprostranjenom mitu, pobedničkoj nemačkoj vojsci zariven nož u leđa (*Dolchstoss*). U takvoj atmosferi svako ko nije dovoljno glasno vikao protiv Versajskog mirovnog ugovora preuzimao bi rizik da bude proglašen za izdajnika nacije.

Stoga ne čudi što je, čak i kada je započela recesija, ogromna energija bila posvećena uklanjanju političkih posledica Versajskog mirovnog ugovora, umesto bavljenjem pitanjem kako da se recesija u nemačkoj predupredi ili barem ublaži. Na primer, u martu 1931. godine, ključne godine za recesiju u Nemačkoj, vlada te zemlje se bavi formiranjem carinske unije sa Austrijom, kako bi potkopala član 80. Versajskog mirovnog ugovora, kojim se zabranjuje ujedinjenje tih zemlja. Autor jasno stavlja do znanja, citiranjem zvaničnika nemačke vlade, da su oni koji su se u taj politički poduhvat upustili znali da ta carinska unija nema nikakvog efekta na ublažavanje recesije.

U isto vreme, u martu te godine, kada se u nastojanju da se, na pogrešan način, izbori sa recesijom, umanjuju fiskalni rashodi, autor navodi da nemačka vlada predlaže parlamentu da odobri poslednju tranšu sredstava za izgradnju prvog ratnog broda nove generacije za ratnu mornaricu i prvu tranšu za sledeći brod iste vrste. Parlament taj predlog jednoglasno usvaja. Time, nezavisno od toga da li mu je to bila namera, autor jasno pokazuje da nemačku vlast nije interesovalo ublažavanje recesije – ona je imala druge (političke) prioritete.

A čitajući knjigu lako se dá zaključiti da veliki deo nemačkog spoljnog suverenog duga tog vremena (iz knjige ne saznajemo koliko, budući da autor nije ponudio te elementarne podatke) ne predstavlja dug na osnovu reparacija već je posledica pozajmljivanja kapitala počev od 1924. godine i stupanja na snagu Dozovog plana. Autor doslovno navodi da je slabša Vajmarskoj republici bila potreba javna podrška da preživi turbulentna vremena, a to je, prema njegovom mišljenju, moglo da se postigne isključivo uvećanjem ponude javnih usluga i obezbeđivanjem pristojnih plata. Pozajmljivanje u inostranstvu, nastavlja autor, omogućilo je nemačkim vlastima da izbegnu nepopularno povećanje poreza, da radnicima obezbede dobre plate i da

odgode „istinske troškove rekonstrukcije“ (*sic*).² To zaduživanje omogućilo je, piše autor, da lokalne vlasti pokrenu infrastrukture projekte – podzemne železnice, mostove, parkove, bazene za plivanje, koncertne dvorane i fudbalske stadione – kako bi povećale lojalnost birača.

Dakle, autor je pun (političkog) razumevanja za nemačko zaduživanje u inostranstvu, a na osnovu onoga što sâm opisuje, reč je o najobičnijem dodvoravanju biračima i jeftinom potkupljivanju biračkog tela. To je na delu i danas, u mnogim zemljama sveta, ali teško da se to može nazvati dobrom politikom, još manje vrlinom onih koji vladaju. A autor takvo bezobzirno nemačko zaduživanje i investiranje u projekte koji ne stvaraju nikakve prinose iz kojih bi se otplaćivali krediti označava kao preduslov, ni manje ni više, nego opstanka Vajmarske republike. Verovatno su ti plivački bazeni bili odlučujući.

A kada su krediti došli na naplatu, pa kada su, pošto glavnice nisu mogle biti vraćene, refinansirani (i to deo njih jer je i poveriocima bila potrebna likvidnost u uslovima krize) i to pod nepovoljnijim uslovima, budući da je stigla recesija i da je porastao rizik zemlje, onda su za sve bili krivi Amerikanci i Dozov plan, nikako oni koji su te kredite bez prinude tražili i dobrovoljno uzimali.³

Zanimljivo je da autor, detaljno opisujući slučaj koji smatra ključnim događajem krize – propast Danat banke (*Danat – Dramstädter und Nationalbank*), jasno pokazuje da su se zvaničnici vlade, ministarstva finansija i centralne banke premišljali šta i kako da rade – njihova odluka nije bila predeterminisana. Konsultovali su se sa bankarima, na osnovu tih konsultacija donosili su (pokazalo se) pogrešne odluke, tako da ni u tom slučaju nije bilo neizbežnosti – i tada su postojale alternative. Na primer, Hjalmar Šaht (*Hjalmar Schacht*), negdašnji i budući (pod Hitlerom) guverner

² Ostaje nejasno o kakvoj je rekonstrukciji reč, budući da Nemačka, što autor napominje u knjizi, tokom rata nije pretrpela nikakvu ratnu štetu – ni privreda, ni infrastruktura, ni stanovanje. Sasvim očekivano, rat nije vođen na teritoriji Nemačke, a tadašnja vazduhoplovna tehnologija nije omogućavala strateške bombarderske ofanzive. Još veću zabunu unosi pridev „istinski“. A šta su, nasuprot toga, „lažni“ troškovi rekonstrukcije?

³ Naravno, ozbiljna razmatranja Dozovog plana (Ritschl 1998) jasno su pokazala da je njegova odrednica koja prioritet plaćanja daje otplati novopodignutih zajmova nad reparacionim obavezama stvorila dvostruki moralni hazard. Poveriocima, što se svodi na američke poslovne banke, koje su takvim obezbeđenjem pozajmljivale veći iznos kapitala nego što bi to učinile, i nemačkoj strani, kojoj je bilo u interesu da sve više pozajmljuje, budući da je postalo jasno da neuredna plaćanja reparacija neće prekinuti dotok kapitala sa Vol strita i umanjiti mogućnost refinansiranja obaveza.

nemačke centralne banke, protivio se tome da država preuzme sve obaveze Danat banke prema trećim licima, smatrajući da treba obezbediti samo potraživanja malih deponenata. Dakle, nije postojala samo jedna mogućnost.

Štaviše, autor sam razmatra mogućnost devalvacije kao rešenja za ublažavanje recesije i konstatuje da je to rešenje tadašnji nemački kancelar odbacio iz straha od inflacije i zbog porasta iznosa stranog duga. Što se inflacije tiče, opasnost nije bila velika, budući da je poskupljenje uvoza usled devalvacije jednokratno, zbog toga što ne postoje inflatorna očekivanja i što se nova ravnoteža uspostavlja veoma brzo, naročito u uslovima zlatnog standarda, odnosno odgovarajuće monetarne politike. Hiperinflacija iz 1923/1924. godine ne bi mogla da se vrati zbog toga što je njen izvor bio drugačiji – monetizacija budžetskog deficita. Drugi razlog takođe nije na mestu. Iznos stranog duga izražen u zlatu i valutama zasnovanim na zlatu ostao bi isti. Pitanje kolikom bi iznosu rajhsmaraka taj iznos odgovarao psihološko je, a ne ekonomsko pitanje.

Konačno, kada razmatra ograničenja u pogledu makroekonomskih odluka koja su navodno proizlazila iz spoljnog suverenog duga, na brojnim mestima u knjizi autor iznosi tvrdnje da je nemačka politička elita taj dug, naročito onaj na osnovu reparacija, koristila za svoje potrebe. Dakle, nije reč o spoljnom suverenom dugu nego o percepciji tog duga. Autor jasno stavlja do znanja da, na primer, Hitlera nisu interesovali pitanje spoljnog nemačkog duga, ni detalji međunarodnih finansija, pitanje usklađenosti novčanih tokova, makroekonomska politika i recesija. Njega je samo interesovalo da dođe na vlast i jedna od poluga za to je bilo njegovo obećanje da će Nemačku osloboditi celokupnog spoljnog duga. A oni koji su bili umereniji od njega koristili su pitanje spoljnog duga i histeričnu retoriku o njemu za održavanje svoje političke popularnosti u zapaljivim okolnostima koje su oni sami stvorili.

Čitanje ove knjige jasno je pokazalo na ona nikako nije dostojna svog naslova. Ne samo da autor nije uspeo da dokaže uzročno-posledičnu vezu iz tog naslova nego je ponudio obilje uvida kojima se ta veza osporava. Imajući u vidu takvu slabost ove knjige, opravdano je postaviti pitanje: da li ova knjiga ima vrline? Da li je ona ponudila nešto novo? Jeste – lep opis nemačke političke elite tog vremena. Jedan od junaka te elite je i (tadašnji) kancelar Brining (*Heinrich Brüning*). Iz opisa i objašnjenja njegovog delanja jasno je da je to čovek bez čvrstih stavova, bez ikakvih opredeljenja, koji ne veruje ni u šta (možda eventualno u Boga, ipak je bio čelnik katoličke partije), koji nema nikakvu jasnu političku ideju, čovek sklon kompromisima, koji će govoriti ono što druga strana od njega očekuje. Tako je i stvoren rasep između signala koje je upućivao međunarodnoj zajednici i stranim investitorima, s jedne strane, i domaćoj javnosti, s druge strane. Dok je prvima govorio kako

će Nemačka poštovati sve preuzete političke i finansijske obaveze, drugima je slao poruke da će Nemačka odbaciti političke i finansijske stege koje su joj iz inostranstva nametnute.

Kada je, u skladu sa Jangovima planom i kao znak dobre volje prema Nemačkoj, Francuska povukla okupacione trupe iz Rajnske oblasti, kancelar Brining, zajedno sa tadašnjim nemačkim predsednikom Fon Hindenburgom (*Paul von Hindenburg*), otelotvorenjem – slikom i prilikom – nemačkog militarizma, potpisuje agresivnu, domaćoj patriotskoj javnosti upućenu proklamaciju, koja se završava pozivom da se svi Nemci ujedine uz poklik „*Deutschland, Deutschland über alles!*“. Zaista, primeren i iskren poziv Francuzima na dobrosusedske odnose i pomirenje. To Briningu ne smeta da i isto vreme bude umiljato jagnje kada od francuskih vlasti traži novi zajam za finansiranje fiskalnog deficita. Nije ga dobio.

Briningov govor na porinuću prvog nemačkog ratnog broda nove generacije, prigodno nazvanog „*Deutschland*“, opet uz neizbežnog Fon Hindenburga, pred 60.000 ljudi, autor označava kao šovinistički.⁴ Dakle, pred domaćom javnošću Brining je patriota. Kada ni mesec dana posle toga ode u posetu Velikoj Britaniji, predstavlja se kao kooperativan premijer kooperativne zemlje: ako bi moglo još malo kredita, ako bi mogle malo da se umanje nemačke finansijske obaveze? A prvog dana posete Velikoj Britaniji objavio je, kao kancelar, proklamaciju domaćoj javnosti da Nemačka više ne može da ispunjava svoje međunarodne finansijske obaveze i da plaćanje reparacije treba da se obustavi. Za tu proklamaciju britanski premijer Makdonald (*Ramsey MacDonald*) saznao je tokom zvaničnih razgovora sa Briningom – iz novina. I nije bio baš oduševljen, ni sadržajem deklaracije ni time što ju je Brining prečutao. Odgovarajući su bili i rezultati posete – još jedan poraz tadašnjeg nemačkog kancelara u gostima.

Na vrhuncu bankarske krize, propast nekoliko banaka je na vidiku, a Brining nije imao jasan stav o tome šta treba da se uradi. Iznosi, posle velikog kolebanja, svoj plan kao predlog sujetnim i neiskrenim bankarima, oni ga odbijaju, nakon čega prihvata njihov savet da se ništa ne čini, iako je već (svima) jasno da su ti bankari lažljivi i da su samo gledali kako da

⁴ Tokom Briningovog vatrenog (šovinističkog) govora, brod je, kao u nekom Felinijevom filmu, greškom prerarno skliznuo sa navoza i na zaprepašćenje prisutnih završio u moru, tako da ceremonijalno, uz flašu šampanjca razbijenu o pramac, nije ni porinut. Sredinom 1940. godine, kada su pomorske bitke postale svakodnevnica, Hitler se pribojao da bi brod koji se zove „Nemačka“ mogao da potone, uz negativne propagandne efekta takvog potapanja. Zbog toga je naredio da se brod preimenuje u „Licov“ (*Lützow*) prema prezimenu pruskog vojskovođe iz XIX veka. Preimenovana „Nemačka“ završila je isto kao i Nemačka: potonula je pod savezničkim bombama (Groner 1990).

nanesu štetu svojim konkurentima. Nije imao snage sa se izbori sa ljudima za koje se već osvedočio da ne govore istinu i da nemaju dobre namere. A kada se pokaže da bankari nisu bili u pravu, da je došlo do juriša na banke i nelikvidnosti celog bankarskog sektora, Brining se kao malo dete duri i odbija da se sastane sa njima. A on je sâm kriv što im se nije suprotstavio kada je za to imao priliku.

Treba imati u vidu da je kancelar Brining bio zvezda nemačke političke scene tog vremena. Kako se u knjizi navodi, jedan od dugogodišnjih poslanika nemačkog parlamenta, okoreli konzervativac iz Istočne Pruske, izjavio je kako je Brining prvi pravi nemački kancelar još od Bizmarkovog doba. Kakvi su bili politički kvaliteti novog Bizmarka, svedoče prethodni pasusi ovog prikaza i brojni pasusi same knjige.

To baca nešto drugačije svetlo na Hitlerov uspon. Nije reč o tome da je Hitler bio izuzetno darovit političar, onakav kakvim ga prikazuje autor ove knjige, tvrdeći da je posedovao izuzetan strateški politički osećaj, da je anticipirao buduća događanja daleko unapred i da je strpljivo čekao priliku da nadmudri svoje protivnike. Daleko je uverljivije to da je Hitler bio odlučan, beskrupulozan i ideološki dosledan političar, sa jasnim ciljem i jakom sklonošću ka riziku. On je kockarski igrao na jednu jedinu kartu i to mu se isplatilo. U ovoj knjizi se nalazi i objašnjenje njegovog uspeha. Nije Hitler bio politički diletant i šarlatan, bio je ozbiljan i odlučan političar, ali ključ nije bio u njemu nego pre svega u njegovim političkim takmacima – oni su bili neozbiljni i fundamentalno nesposobni političari i zbog toga je Hitler, u datom političkom okruženju, osvojio vlast. Opet se pokazalo da je u svakom nadmetanju, političkom, tržišnom ili sportskom, jedino bitna relativna snaga – koliko si bolji od protivnika.⁵

Na samom kraju, u pokušaju da iznese univerzalni zaključak, autor tvrdi da samo onda kada je domaće biračko telo spremno da prihvati gubitak suverenosti zarad saradnje sa drugim zemljama, međunarodni ugovori mogu da budu delotvorni i da izdrže proveru vremena. Saznajna vrednost tog trivijalnog zaključka, indukcijom izvedenom iz slučaja Versajskog mirovnog ugovora, minimalna je, a sam zaključak nije valjana osnova ni za kakvu akademsku raspravu. No, oni koji donose političke odluke, naročito u ratu, bez čitanja bilo kakve literature ovog tipa, odavno su tužnu istoriju Versajskog mirovnog ugovora veoma dobro spoznali. Zato su i rešili da se volja nemačke nacije slomi i arogancija domaćeg biračkog tela eliminiše – učinili bi to i atomskom bombom, kao u Japanu, da je bilo potrebno – pa su se

⁵ Brojne Hitlerove historiografske biografije, uključujući i najbolje (Kershaw 2008), zanemaruju taj ugao posmatranja uspona nacionalsocijalizma i budućeg vođe Rajha.

posle toga međunarodni ugovori sveli na tehnička rešenja. Posle svega toga, razlika između današnje Nemačke i Nemačke iz vremena koje se opisuje u ovoj knjizi takva je da se te dve zemlje ne mogu ni porediti.

LITERATURA

- [1] De Broeck, Mark, Harold James. 2019. Germany in the Interbellum: Camouflaging Sovereign Debt. 205–240. *Debt and Entanglements Between the Wars*, ed. Era Dabla-Norris. Washington, DC: International Monetary Fund.
- [2] Gröner, Erich. 1990. *German Warships: 1815–1945. I: Major Surface Vessels*. Annapolis: Naval Institute Press.
- [3] Kershaw, Ian. 2008. *Hitler: A Biography*. New York & London: W. W. Norton & Company.
- [4] Ritschl, Albrecht. 2/1998. Reparations Transfers, the Borchardt Hypothesis, and the Great Depression in Germany: A Guided Tour for Hard-headed Keynesians. *European Review of Economic History* 2: 49–72.
- [5] Tooze, Adam. 2006. *The Wages of Destruction: The Making and the Breaking of the Nazi Economy*. London: Allan Lane [2007].